

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 63 (1949)

Artikel: Nüvlas e sulagl intuorn Bravuogn : per la radunanza da la Società Retorumantscha a Cuoir : 23. november 1948
Autor: Cloetta, G. G.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-217714>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 22.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Nüvlas e sulagl intuorn Bravuogn

Per la radunanza da la Società Retorumantscha a Cuoira

23 november 1948

Da G. G. Cloetta

Sch'eau, cuortamaing preambuland, d'he externo la presumziun — eau pudaiva bain gnir sün quell' ideja, già cha'l parsura m'avaiva insinuo da discuorrer, almain per part, in dialect da Bravuogn — ch'ün saja uossa seriusamaing landervi a s-chaffir üna lingua unificheda rumauntscha e cha saja be natürel e plausibel, cha scu tela vegna in prüma lingia il rumauntsch da Bravuogn in dumanda, siand el la punt traunter tuot ils dialects retorumauntschs, schi d'he vulieu fer spass, d'he vulieu der a mia lavuretta da bel principi üna taimpra umoristica, per cha l'auditur nu's perda illa tragica chi segua.

Nüvlas e sulagl, seriusited e serenited, tragica ed umur, quel pêr inseparabel e chi vain dal rest avaunt dapertuot, giova a Bravuogn üna granda rolla, ais forsa güst cò pü unieu e concentrö cu in bgers oters lös. Eau m'impais cò a la natüra svess, als grands evenimaints da natüra our dal temp d'algord d'hom e da pü bod, a disgrazchas dad ovas e lavinas, a l'istorgia e legenda ed al pövel stess cun tuot sieu fer e lavurer, sieu tschantscher e sieu caracter.

Quel chi vain aint da Filisur, saja cul tren, per auto u a pè, tres quella val stretta cun sias spuondas grippusas, sias chavorgias e sieus laviners, cun sgrischusas paraids e precipizis — medemmaing quel chi vain our d'Engiadina e giò da Preda e's vezza dandettamaing in fatscha a quel vast fop cun sieus bels pros ed ers, circundos da gods verds e d'ün craunz da giganticas muntagnas, darcho cun lur paraids, lur laviners, lur boudas, vezza aintimmez il vast plaun la plaschaivla vschinauncha, quel stuvaro cunvgnir: il cumün stess ais ün plat d'umur aintimmez la tragica.

Quella vouta, cur cha'l grand architect mundiel ho fabricho sü quaista part da nossas 150 valledas reticas, stu esser sto üna tragica indescrivibla. Ch'ün s'impaissa a quellas paraids dal Rugnux, Ela, Üertsch e. o., a quellas chavorgias in nossas vals da Tuors, Tisch, Preda e. o., al lej da quella vouta chi impliva l'inter fop da Bravuogn. Svess quel chi ais sto perdütta da quels grands evenimaints da natüra our dal temp d'algord d'hom po avair be üna debl' ideja da quella tragica.

Il pü grand e desastrus traunter quels ais sto l'ovazun da l'ova da Tuors dals 9, 10 ed 11 settember 1888. Quel d'he vis svess in sia intera grandezza. Ils 9 settember avaivans fat aucha l'ultima chargia d'fain da cuolm aint a Tuors, eirans arrivos a l'acla ed avaivans fat fagot per ir a chesa. Ma allò arrivettans tard aint per la not, cha que pluvaiva da tschêl ruot. Bainbod cumanzet a naiver. La damaun bod eiran già 30—40 cm naiv e navaiva inavaunt. Per nus mats avet que nom dad ir pü svelt pussibel darcho aint a Tuors a piglier a maun il muvel chi gniva giò d'alp. Ma intaunt la naiv as transmüdet in ova e que pluvet tuottadi e tuotta not scu cun sadellas. La plövgia choda alguantet la naiv infin sulla pizza, e na be la naiv, mo eir las bgeras lavinas da l'inviern passo chi cuvernaivan aucha ils 9 settember bod las interas ovas da Plazbi e da Ravais-ch, uschè cha las vachas da Plazbi stuaivan ir tuotta sted sur las lavinas vi, ed ils purs mner lur fajn da Pedra e Ravais-ch sur las lavinas no. L'ova gniva granda fingio la damaun, perche dapertuot gnivan ovels inua mê nu s'avaiva vis ova. Ma la saira las ovas da Plazbi e dal Salegd gnivan scu torrents e, s'unind sper las aclas da las Punts d'Alp, pigliettan alura tuot las punts da la val oura, pigliand our quella da Tuors davaunt, in tuot dudesch, demolittan la via sün grands tragets, ingravettan bgers pros e mettettan in prievel eir las aclas da las Punts d'Alp, da la Saneva e da Tuors davaunt. Dapertuot eira la pocha glieud cò preschainta occupieda cun grands sforzs da salver almain las aclas. Aint il terziel da las Punts d'Alp traunter las ovas da Plazbi e'l Salegd, 6 aclas, eira be üna matta da 16 ans. Cur cha l'ova cumanzet a gnir no sper l'acla, pigliet ella our sias bes-chettas our d'uvigl e las mettet in ün' acla survart, inua ch'ella sfrachet aint la porta. Travachand l'ova salvet ella uschè üna zieva l'otra, e cur cha l'ultima füt in sgürezza, curriva l'ova eir fingio sur l'acla vi, uschè cha quella eira immez e's pudaiva der per persa.

Per furtüna as mettet ün bös-ch, transpurto dal torrent notiers, a traviers dadains l'acla, s'ingravet e la salvet. Da l'otra vart da l'ova, darcho ün terziel da 6 aclas, pruvaivan divers homens da las salver, e que als reuschit eir. Ma cun pisser guardaivan sur l'ova vi e nu pudaivan güder. Eau svess eira eir lo e füt dimena perdütta da l'eroissem da quella matta. Eroicamaing s'ho ella cumproveda eir zieva ed in sa famiglia, mo la tragica ho vulieu, ch'ella passainta, cò

strupcheda da chammes e mauns, ils ultims 15 ans da sia vita lieda vi dal let e la pultruna.

I'l terziel dadour l'ova da Plazbi, darcho 6 aclas, vulaivan salver üna da quellas, cha l'ova furibunda vulaiva piglier. Cun sforzs bod surumauns lavurettan tuottadi e tuotta saira, ma per ünguotta. Cur cha gnit la not stuvettan ceder. Mo l'acla staiva auncha, scha l'ova curriva eir fingio sur l'acla oura. Cò get il proprietari — el avaiva survart auch' ün' otra, in sgürezza, e druvaiva quaista be per metter aint fain ed oter — sün si' acla sura per la clev, e la mettand sül üsch exclamet: «Scha tü vousst piglier l'acla, schi piglia

güst eir la clev. Eau nu la se druver pü! » — Que ais umur immez la tragica, umur da galiot! — Mo l'acla restet.

Il pü grand desaster fet l'ova furiosa our in vschinauncha. La punt chi condüa la via da Tuors ed il stredun sur quaist' ova vi, üna bella punt da crap a vout da 5—6 meters otezza, staiv' aucha e faiva frunt a l'elemaint, adonta il linam cha quaist mnaiva cun se. Be var 50 meters dadainsvart eira il vegl mulin dal Hosang, l'ultim da quels ca. desch mulins chi sun stos cuntschaintamaing sün territori da Bravuogn — o quauntas algordaunzas am collian auch' hoz cun quel mulin! — Quel füt piglio da las uondas, scu scha'l füss üna s-chacla da zurplins, e'l mno inter ed intrat our vers la punt, la quela stuvet uossa der lö. La stalla sper l'ova be dadour la punt eira uossa in grand prievel. Muaglia ed üsaglias avaiv'ün intaunt già miss in sgürezza, uoss'eiran landervi a piglier our il fain. Cò eira ün homet pü vegl chi eira sto bod tuot sia vita in Frauntscha, a Paris. Da giuvnet eir' el ieu alleger e cuntaint e fand chastels i'l ajer, da vegl eir' el turno in patria, tramiss a cuost da vschinauncha. Il memma grand umur nu'l vaiva lascho gnir sün üna manzina verda, el eira crudo adüna pü bass e fin a l'ultim s-chalin. Uoss' eir' el cò e nu savaiva fer bger oter cu las pü simplas laviours da pur e — baiver vinars — épi, épi (et puis, et puis) — el eira dvanto oget e mera da beffa da la buobanaglia. Que eira il Duosch. E quel eira uoss' aint in talvo e tagliaiva fain a tuot pudair, scu scha que as trattess da salver si' orma, scu sch'el vuless render aint tuot que ch'el avaiva manchanto in sia vita. El tagliaiva e tagliaiva, intaunt ch'ün al traiva il fain suot ils peis oura. El tagliaiva e tagliaiva e nu badet, cha plau n sieu l'inter talvo cumanzet a sbalunzcher. Dandettamaing det que ün immens scruosch — e stalla, talvo, fain e Duosch crudetan aint illas uondas. Ün nun ho mê chatte fastizis. — Cò avains üna varianta: Il memma grand umur avaiva dacipo sia vita, la memma granda tragica l'ho custeda! — L'ova ho alura aucha maglio davent il stredun e la mited da la chesa survart (hoz Pensiun Edelweiss).

Da quella farsa da l'ova da Tuors avaunt 30 ans s'algurdaro ün bain aucha. Que guardaiv' our il prüm scu üna catastrofa, ma s'ho alura sviluppo ad üna cumedgia. La not dal 15/16 gün 1919, cha'ls homens gnivan güst dad ustaria, nu s'udiva, passand sur la punt vi üngüna canera da l'ova e niaunch' ün guot nu pas-

saiva pü suot la punt oura. Ils pumpiers füttan alarmos, l'intera vsch이나uncha eira in temma. Que nun as savaiva da declarer, nu pudaiv' esser üna bouda chi avess fermo sü l'ova, perche ad eira bell'ora — e l'ova eira granda. Basta, l'ovel eira ieu pers ed ün get a'l tschercher. Bainbod gnit ün our dal buonder: be üna mezz' ura dadains fundaiva l'inter' ova aint in üna immensa foura, la quela varo spetto decennis u seculs sül mumaint da pudair t'illa fer a quaists da Bravuogn e Latsch chi vöglan uschigliö adüna savair tuot. E lönc hnu s'ho'la musseda pü. Bravuogn e Latsch tremblai-van, ils üns crajaivan da gnir najantos, ils oters dad ir in bouda. Perche tres tuot la spuonda, da la Buorcha fin our la staziun e da la staziun fin our il Crap, gniva our ova. — Bravuogn eira quella vouta rich da funtaunas, e que da bun' ova potabla, perche il pü bun cafè as bavaiva adüna aint a Tuors, da quel cun ova dal Rain. Intaunt, il di zieva as musset alura la cumedgia: l'ovel pers gnit a glüsch our da la spuonda dretta mez kilometer dadour la Buorcha.

* * *

L'ova da Preda, l'Alvra, uschigliö ün' ovetta innozainta, ho eir fat als 21 settember 1878 ün curius spass. Mo que nun eir' ella la cuolpa, que eira il lej dal Crap Alv. Cur cha la posta dal 1868 cumanzet a passer sur Alvra, vulet l'uster dal Crap Alv and profitier, pigliet a fit il Lej da Palpuogna be suotgart e serviva forellas als passagers. Il Crap Alv ais sto bgers ans renumno per sias forellas. Mo l'uster intraprendent vulaiva avair ils peschs pü cumadaivel ed eir pü bünmarchos e fet our dal grand fop dadains la chesa ün lej cun ün simpel cuntschet da terra cun duos mürets ed üna falla da lain. Ils homens da Bravuogn squassaivan il cho: Que ais fat da narramainta! Ün simel cuntschet per ün simel lej! Cur cha'l lej s'avaiv' implieu — duos dis e mez hegia que düro — vulet l'uster fer qualchosa vi da la falla, cò ho que do ün scruosch e l'ova ho ruot our falla e mürs e cuntschet, e l'uster hegia be cun stainta pudieu as salver. Il lej as svödet in poch pü cu ün' ura e l'ova as precipitet scu üna lavina da la val giò, fand grands dans vi da pros e vias e punts. Da la grandezza dal fenomen as po avair üna pitschn' ideja fand ün simpel quint: Il fop ais passa ün mez km lung e ca. 400 m larg, e l'ova saro steda 2—4 m ota, dimena $500 \times 400 \times 2 = 400\,000$ cubics d'ova u 4 milliuns hectos, che bel schler

d'vin! A Bravuogn s'udiva üna rumur scu scha crudessan ils muants, eau l'he auch' uossa aint ill' uraglia, e que ais mieu il pü vegl algord. Nus eirans in chesa quel mumaint, e quel sbreg dal bap da süsom chesa giò nu schmaunch neir: que ais il Lej dal Crap Alv. Nossa chesa ais be var 20 meters davent da la punt, üna punt da crap cun vout da ca. set meters otezza. Eir quella stuet der lö.

* * *

Pü da tmair sun a Bravuogn adüna stedas las lavinas. Lur scruschir ais musica d'accumpagnamaint per las prümas laviors da fuonz e per l'arer. Ma que sun lavinas da chod, quellas da la Cru-tschina, quellas da Muot e quellas da Tisch. Quellas bgeras da Tuors e da l'Alvra nu s'oda in vschinauncha. Ma que sun lavinas da chod chi vegnan giò per lur laviners e nu faun güst grand dan. Taunt dapü las lavinas da frайд in occasiun da grandas naivs.

La lavina da *Valmela* aint a Tuors gnit giò l'inviern 1891/92 e raset vi las tschinich aclas da la Saneva chi avaivan fat frunt dal 1888 a l'ovazun. Ellas saron stedas cò prubabel da tschientiners.

Il medem inviern pigliet la lavina da l'*Üertsch* la stalla da l'Alp nouva da Tisch, fabricheda be l'an avaunt. Bgers ans avaiva ün fat stüdis e controlla per la metter in lö sgür. Ed ils pü vegls homens dschaivan: Cò nun ais da noss algords mê gnida üna lavina. Mo els nu's laschettan intemurir e fabrichettan sü dalum l'otra vouta, quaista vouta però da l'otra vart da la tegia suot il muot e cul tet cunter il munt. Pochs ans zieva avet eir quaista la medemma sort. Uossa nu ris-chettan els pü da fer sü cò stallas, bgers decennis brich. Mo zieva 40—50 ans — saja chi s'hegian impissos cun Gottfried Keller:

Und ob die Laue mein Hüttchen trifft
und nieder es führt im donnernden Lauf —
wann wieder trocken die Alpentrift,
so bau' ich mir singend ein neues auf,

saja scu chi vöglia, mo avaunt ses ans l'ho ün darcho fabricheda al medem lö. E mera! ella sto auch' hoz.

La lavina da la *Platta dal Rughux* ais üna lavina da frайд. Maschel Uori Gregori quinta in sia cronica: L'an 1849 ils 25 marz, zieva üna granda naiv nouva, gnit giò üna granda lavina, chattet il

laviner implieu — que ais il laviner da la Crutschina — get in lingia gualiva giò pels pros da Tect fin giò la punt da la Resgia (ca. 20 m davent da las chesas) e rumpet aint il mulin dad Andris Falett (mieu bsat) e la paraid da la resgia. Mieu bsat stu eir avair s'impisso: «So bau' ich mir singend ein neues auf!» Perche dal 1878, cur cha'l lej dal Crap Alv ais gnieu, eir' el aucha in adöver, bainschi da mieu tat. Quel ho alura do sü, cur cha l'ova ho piglio l'inter aquadot cun rouda e tuot. Be il vegl mulinet sto aucha cò e sömgia dals temps dal prüvo tica taca, tica taca.

* * *

La lavina dal Scunflo 2 schner 1741. Las pü terriblas eiran las lavinas da l'Alvra, pustüt per ils chavallers. Da quellas raquintan l'istorgia e la tradiziun. Üna lungia poesia, fatta d'ün contemporan, Cuvih Nott Pol Clo, e chi exista in copcha auch' hoz bod chesa per chesa a Bravuogn, raquinta da quella granda disgrazcha dals 2 schner 1741. 16 chavallers e ruotters sun ieus quella damaun sün Cruschetta per roba, cha'l's da Chames-ch als mnaivan incunter. Crusch u Cruschetta as numnaiva il lö sulla sommited dal cuolm, lo inua hoz ais l'Ospiz, mo quella vouta nun eira ni chesa ni suosta. Que saro sto üna vouta üna crusch da cunfin, intaunt cha quaist ais hoz pü ingiò vers Bravuogn. P. C. Romedi, in sia cronica, voul dir «Cruscheda» e fo valair, cha cò as cruschaivan ils chavallers. Mo quels nu's cruschaivan generelmaing in quel lö, els s'inscuntraivan cò, barattaivan chargias e turnaiwan darcho a chesa.

Baratto chargias vuettan els darcho turner a chesa, ma ün pér tschient meters suotwart füttan els surprais da la lavina dal Scunflo. Quella vain giò dal vallun stip e tort, ch'ün nu la vezza ni la sainta infin ch'ella nun ais adöss. Ündesch d'els gnittan sepulieus cun mnadüras e chargias, duos pudettan as salver müravglusamaing svess e cumanzettan a chaver ils oters nouv our da lur fraida fossa, sainza otras armas cu lur mauns. Mo per ünguotta! Che vulaivan els eir drizzer our in quaista naiv cludida d'üna otezza d'üna chesa giò'n quaista foura! Que eira venderdi, prubabel intuorn mezdi. Els chavettan tuottadi e tuotta not — dals oters 5 chi eiran ieus cun els nu disch la poesia ünguotta, ma prubabel sun els ieus da Cruschetta inavaunt giò vers La Punt, üna frasa lascha que almain suppuoner:

Siand els sün il Cuolm rivos,
üna part il lur haun lo chatto —

alura stuvettan ceder. La sanda a mezdi arrivettan els a Bravuogn e purtettan la sgrischusa nouva chi deraset cun ün cuolp ün led indescriptibel sur tuot la vschinauncha. Que eira ün plaundscher e crider. Ils homens trettan cussagl: Da salver aucha vivs nun eira pü discours. Vulaivan els ir sü dalum, schi arrivaivan els cusü aint per la not e savaivan drizzer our poch. Uschè gettan la dumengia damaun bod davent, tuot chi chi arma pudaiva purter. Mo l'interdi e l'intera not nu chattettan ünguotta. Pür lündeschdi pudettan els deliberer traís dals disgrazchos chi füttan sepulieus il mardi tuots traís in üna fossa. Ils 13 schnere füt chatto auch' ün, alura üngün pü, infin cha in prümavaira la lavina det liber sias victimas.

Ils noms dals disgrazchos vegnan eir numnos illa poesia. Que eiran 4 Cloettas. 3 Michels, ün Linard (Leonhardi) ed ün Florinett, quaist ultim da Latsch. Tuots 9 eiran pü u main parantos, bap e figl, frers, cusdrins, quinos. Duos eiran aucha giuvnets illa flur da la vita, ils oters homens maridos chi relaschettan ultra las guavidas 19 orfens e duos oters chi nu vaivan aucha vis la glüsch dal di. Che sgrischusa tragedia!

* * *

Circa 100 ans pü tard, als 20 schnere 1844, scuntret ün' otria disgrazcha sün Alvra, na tres la lavina, mo pervia da la terribla strasora e dal fraid. Da quella m'haun raquinto autenticamaing il vegl barba Pol — quella vouta avaiv' el 24 ans — e mia mamma.

Quel di gettan 6 chavallers da Bravuogn e Latsch sur Alvra a Puntraschigna per roba da transit. Que eiran dis d'üna terribla fradaglia, e cur chi turnettan la sanda vers mezdi giò La Punt, buffaiva e sbischaiva. La foura dal cuolm eira naira. Ils da La Punt scussigliettan dad ir e ris-cher la vita. Ma els avaivan impromiss da returner la sanda d'saira, lur famiglias füssan stedas cun temma, sch'els nu gnivan. E la dumengia eira scumando da charger. Els gettan, ed ils ruotters da La Punt stuvettan ir cun els. Que eira cunvegna. 6 chavallers, 4 ruotters ed ün cramer chi vulaiva profiter da l'occasiun as mettettan in viedi. Arrivos süllas Alps il fraid s'ingrandiva ed ils bofs eir. L'ajer eira s-chür da la bischa, ün

nu vzaiva dad üna schliesa a l'otra. La via gniva zievamaun sбisched' aint. Ils homens cumanzaivan a's stramanter, varquaunts nu pudaivan pü ed avessan vulieu turner ingiò. Mo cun immensa fadia e strapatsch as sbattettan els tres fin our in Cruschetta, inua ch'els arrivettan da s-chüra not. Uossa eiran lur forzas a fin. Ils ruotters da Bravuogn nun eiran cò, els eiran vers saira ieus darcho ingiò, crajand cha'ils chavallers nu vegnan in quaist' ora, e quels da La Punt nu vulettan ir inavaunt. A nu restet pü oter, cu da returner giò La Punt. Però la situaziun gniv' adüna pü critica, il cumbat culs elemaints s-chadagnos adüna pü greiv. Bod cò e bod lo as büttaiv' ün dals homens per que vi: Eau nu poss pü! Ils oters pruvaivan da'ils revivificher cun vinars, cun paiver, ch'els mettaivan in buocha, l'avrind per forza cul curtè. Tuot nu güdet ünguotta, ün stuvet lascher dschler ün zieva l'oter. Il fraid eira uschè grand, cha perfin ils bouvs brüllivan. Tard aint per la damaun arrivettan giò La Punt, cun tschinch morts sün las schliesas, traiss chavallers, ün ruotter ed il cramer chi stuvet pajer sia arditezza culla vita.

Ils traiss chavallers eiran Jachen Ambass, domicilio a Bravuogn, Linard Chaspar da Latsch — descendents sun aucha hoz proprietaris dal Stambuoch a Bravuogn — e Plesch Nicolay da Bravuogn. Mià mamma avaiva 7 ans, cur cha sieu bap ais mort in quella sgrischusa not sün Alvra, laschand inavous culla guaivda 5 orfens da 4 fin 14 ans. Ed il barba Pol, ün neiv da mieu tat Plesch, get ils 23 schnier cun oters homens sü e suravi per piglier part a la sepultüra. Arrivos giosom ils Larschs vzettan els ad ir culla bera sü vers Chamues-ch. Els tschüvlettan, la bera as fermet, ed els pudettan auch' ir zieva la bera. Circa 80 ans pü tard vulet eau davent da Samedan fer üna visita a la fossa da mieu tat. Mo persè ch'eau nu la chattet. Eau get però giò La Punt tar sar Gian Pirani e giavüschet da'm musser il cudesch da civil. E cò d'he chatto confirmo que ch'eau savaiva:

«Ils 23 schnier 1844 sepulieu Plesch Nicolay da Bravuogn, eted 45 ans. Mort ils 20 schnier sün Alvra.»

Il trist cas vain aucha pü tragic: Mieu tat *nun* avess gieu dad ir quel di sur Alvra, el get be fand ün servezzan a sieu cusdrin Steivan Cloetta. E quaist Steivan Cloetta ais sto mieu oter tat, eau il d'he cuntschieu fich bain. Cul vegliet giaiv' eau ad acla aint a Tuors, el eira uschè ün bun e faiva tuot que ch'eau vulaiva, forsa main per

mieu merit cu perque ch'ea purtaiva il nom da sieu bap. Sieu egen Gian Gianet avaiv' el stuvieu lascher murir in eted da 20 ans dälöntsch da la patria. Il bun tat nun avaiva aucha in sieus vegls dis üngün pos, perque ch'el avaiva tramiss a sieu cusdrin illa mort.

* * *

Dad *incendis* ais nos cumün in generel sto preservo, Dieu saja ludo, cun pochas excepziuns. Cuntschaint ais aucha quel da l'an 1323. Fin quella vouta daiv' esser sto la vschinauncha be da la veglia tuor ingiò, infin giosom ils Curzins. Ils vegls sulams allò sun auch' hoz testimuniaunza. L'an 1892 als 24 avuost ardettan giò 5 chesas süsom vih, zieva da que auch' ün pér voutas singulas chesas.

* * *

L'an 1817 ais eir a Bravuogn sto «*l'an da la jam*». Mia mamma am ho quinto, que ch'ell' avaiv' udieu da sia mamma, quella vouta creschida: La sted 1816 eira sted' üna noscha, adüna be plövgia, naïve e fraid. La granezza nun avaiva pudieu madürer, ed in october gnit üna granda naiv, la «serreda». Uossa gaiavan els vi'n Saldschè cun üna chüdera sülla benna, alguantaivan la naiv cun ova choda, tagliaivan giò las spias melmadüras culla forsch e las transpurtai- van a chesa illa benna. Las manninas sechantaivan sur pigna e mollaivan il graun cul mulin da café. Que daiv' ün paun cut scu chüram, ma ad eira paun! Ardöffels haun bain eir gieu quella vouta, perche per la prüma vouta in scritturas veglias da l'archiv cumperan quels dal 1794, inua üna duonna da Latsch, dand fuonz a fit, do eir 4 quartaunas ardöffels.

* * *

Dals grands evenimaints istorics, da guerras e scumpigls, ho nos cumün eir gieu da soffrir, medemmamaing dals temps da *la pesta*.

Scha la tradizion so auch' hoz da quinter, cha ün tschert Brescha da Latsch eira fügieu da la pesta aint illas aclas da Tuors e faiva gnir aint mezza via cun da manger, schi do que üna pitschna ideja da las anguoschas e sofferenzas. Quel lö traunter Latsch e Tuors, inua deponivan il proviant per Brescha, ais auch' hoz cuntschaint suot il nom «Chant digl Bresch».

L'incendi manzuno dal 1323 sto in connexiun culla guerra dals baruns da Vaz cunter l'uvas-ch da Cuoira, culla battaglia da Filsur e la scunfitta da l'uvas-ch. Nun aise tragic, cha precisamaing quels da Vaz haun do fö ed intschendro lur egna vschinauncha! Perche pü tard e durant tuot il temp da las Trais Lias ais Vaz sto stret collio culla drettüra da Bravuogn.

Ils *scumpigls grischuns* sun cuntschaints avuonda, uschè cha poss passer suravi cun pochs pleds. Manzuner stu però quellas rotschas fanatisedas chi sun passedas sur noss pass da muntagna

cun Güerg Jenatsch per ir a Tusaun e drizzer sü quella famusa drettüra noscha dal 1618. E manzuner poss eir la burrascusa sinoda da Bravuogn dal medem an. Alura ans vain immaint, cha güst Bravuogn varo gieu ans da bgera agitaziun e grandas sofferenzas. Tradiziun però nun exista.

Tuot oter aise cul temp da las *invasiuns austriacas e francesas* dal 1798/99. Da quel ans quintaiva il barba Pol our da sia inexauribla memoria, cur ch'el gniva las sairas d'invieren per passanter la lungurella a tramegl tar nus. Nus infaunts eirans fatschendos vi da la maisa cun nossas lezchas. Ma mieus impissamaints eiran pü suvenz vi sün baunch d'pigna, inua ch'el tschantaiva cul bap e

quintaiva e quintaiva: cu cha las armadas estras gnivan e pigliaivan possess da tuot que chi eira in cumün, cu cha ils noss pudaivan durmir our in talvo u giò'n stalla e stuvaivan der no tuot que chi eir' in chesa. cu cha'ls purs stuvaivan gnir cun lur bouvets in plazza per mner la roba dals Frances sur Alvra, cu ch'ün da quels avaiva lönch fat puogns in gigliooffa e reclamo, cur cha'ls sudos frances chargiaivan sü memma bger, hegia l'ultim energicamaing piglio ün bratsch d'schluppets e'ls büttos giò a mezza via, cu cha eir ün da mieus bsats hegia stuvieu ir sur Alvra. A La Punt crajaivan noss vittürins da pudair turner, mo que hegia gieu nom «Allons! En avant! Marsch!» Giò Martina saj'el sto led e cuntaint da lascher bouv e char a l'abandun e turner sün sendas zuppedas darcho a chesa, tres ün' Engiadina chi brievlaiva da sudeda francesa.

L'istorgia quinta alura, cha l'armeda austriaca saja entreda la sted 1798 in Grischun e l'occupo cumplettamaing. Siand clameda da nossa regenza interimela cun condiziuns, saro que aucha passo in maniera cristianaivla. Però cur cha Massena zieva Bümaun 1799 ho piglio la contra-offensiva, clamo Lecourbe sü dal Tessin, chi in marchas sfurzedas gnit sur Bernardin e Tusaun ed ils 10 marz fin Bravuogn, intaunt cha'ls Austriacs stuaivan szer, cò la soldatesca insubordineda nu's tgnava pü vi da cunvegna e nossa glieud varo vis la bella. Lecourbe avaiva 6000 homens, e quels pernottettan la granda part a Bravuogn e Latsch — que cha'l barba Pol avaiva quinto nu saro sto exagero! Il di zieva tramettet Lecourbe 2000 homens sur Tuors e la Fuorcla Funtauna a Chapella per der a l'inimih aint illas arains, culs oters 4000 s-chatschet el ils Austriacs sur Alvra in centin cumbat. Sül Crap Alv stuettan bivaquer, noss vittürinets cun els. Che agreable not saro que sto, cusü aint illa naiv, sur 2000 m sur mer!

Ils sacrificis da nossas duos vschinaunchas durant quellas invasiuns resultan eir our dals cudeschs da nos archiv. Lönch zieva fettan els giò quint insembel per repartir ils cuosts güstamaing. Bravuogn avaiva allogio in quels ans da l'invasiun 59 974 sudos e 1462 uffizchels, Latsch 15 621 sudos e 608 uffizchels.

* * *

Sfögliand aint in cudeschs e documaints da nos archiv s'im-batta mincha pass aint in frasas e cifras chi involvan üna nouva

tragica cha nos pövel stuvet fer tres. Sch'eir qualvoutas sül prüm mumaint appera scu umur, schi aise per ex. in fuond tragica amarischma, sch'ün legia aint il cudesch da trapass da Latsch:

«Gianuot de Jan Marchet Cure e sia mamma Stina Cure vendan ün pro in Ravais-ch l'an 1714 per üna baffa d'charnpüerch!»

U scha legiains our dal cudesch da scussiun da Bravuogn aint pels 1740, cha üna guaivda Cloetta (prubabel d'ün da quels trais disgrazchos illa lavina dal Scunflo l'an 1741) hegia fat scussiun, stuvieu der vi tuot que ch'ell' avaiva, chesa, fuonz e muaglia.

* * *

Eir *legendas*, ch'avains udieu a quinter, sun suvenz plainas d'üna granda tragica chi ais ida üna vouta sur nos pövel. Lur cungnieu retuorna bainschi eir in oters lös in differentas versiuns.

Cò sun per ex. las legendas intuorn il chastè da Chaschglioñ. Quaist ultim ais bainschi sparieu da la surfatscha fin sün s-chars fastizis da mürs, ed üngüns documaints cuntschaints nu faun menziun d'el. Ma la collina as nomna auch' hoz Chastè ed il contuorns Chaschglioñ. E las legendas sun aucha vivas. L'ultim chastlaun da noss chastels retics — uschè ais la tradiziun — ais sto bod daper-tuot ün despot chi tribulaiva e chalchaiva il pövel, vivand in allegria a lur cuost, e füttan alura mazzos u s-chatschos u ars ils chastels. Uschè eir sü Chaschglioñ. Il tiran gnit darcho ün di giò'n vschienauncha e sfurzet ad ün pur da'l fer la barba. «Mo guai, scha tü fest saung! Eau at lasch pender!» Ed il pur al fet bravamaing saung, ma uschè bger, cha l'oter nu'l pudet pü pender.

Tenor üna seguonda legenda get il chastè sü in flamas intaunt cha'l chastlaun eira ieu a predgia, e cur ch'el, avertieu da la servitud, vulet as precipiter our d'baselgia e der maun als chavals, ch'ün avaiva intaunt lascho pasculer aint ils pros dal purs, ils chattet el sternieus aint ill' erva, sturnieus dals purs. A nu restet oter, vzand il chastè in flamas, cu da fügir.

Eir la legenda dals morders da Val Pedrett nun ais main seriusa. Sün Val Pedrett, sur il Crap Alv vers l'Alvra, as rechattai-va üna taverna da nosch nom, inua pü d'ün viandaunt gniva spoglio e sparit per adüna. Que saron stos quels temp dal dret dal puogn, als quêls as referiro eir quel cuntschaint dit da Schiller. Mo il lö nu permetta da raquinter cò la legenda.

La granda tragica da la natüra svess, dals cuntuants cum-bats culs elemaints, dad istorgia e legenda e tradiziun nun ho mancho da s'imprimer eir aint il *caracter, il lavurer, il fer e lascher e discuorrer dal pövel*. Già la lavur am pera cò pü seriusa ed exacta cu in bgers oters lös, per ex. la lavur vi dals ers. L'er ho a Bravuogn dafatta duos u traís parts dapü: il ramegl, l'ur da tschisp suotvi chi serva da senda e per tegner sü la terra e grascha e — la crappa!, la sansigna, l'ur da tschisp suravi chi spargna da zapper aint illa früja, passand vi e sgiand il röven, alura la tschessa, il spazi da las varts per volver las mnadüras. E cur cha l'er ais aro, semno ed arpcho, vain el aucha fat aint cul rastè, na be l'ur intuorn, dimpersè l'inter er, acciò cha crappa e grascha nu vegnan aint illa fotsch. Alura vain trat aint la terra dal pro dasperas, ün nu voul, cha'l chantunais hegia da reclamer. Ed uossa — uschè d'he vis ed udieu be cò — aunz cu ir davent as volv' il pur aucha vers sieu er e disch: Mo, schi in maun da Dieu!

E la racolta dal graun, dal paun da minchadi. Tschunchand vain fat attenziun, cha las spias guardan tuottas da la medemma vart. Cul bratsch vain la mess missa aint il linzöl, las spias aintimmez. Our d'ün linzöl e da la chargia nu's vezza bod niaunch' üna suletta spia. Perfin sün charpenna vain la mess missa in tassels cun las spias insü. In oters lös d'he vis a metter aint ils linzöls culla fuorcha e svöder ils linzöls sün charpenna be l'ün sün l'oter. Culla lavur süls pros aise l'istess. Mincha plüch d'fain vain tgnieu adiquint, mo zieva terms as ho bod generelmaing l'ambiziun da trer üna lingia gualiva scu culla corda, intaunt cha in ün oter lö da nos chantun sun gnieu ris oura cun mia lingia gualiva.

Eir illa lavur in stalla as po observer in generel — excepziuns confirmeschon be la regla — granda e seriusa exactezza, conscienuisited e resguard dal prossem, saja que cul pavler u custodir la muaglia u che chi saja. Sainza entrer in detagls, pels quêls nu füss in üngüna perplexited.

Il caracter dal pövel ais pütost serius. Cò vegnan no quaists homens cun lur pass pesant e lung, il cho ün pô bass, bod ün pô gobs e tschera seriusa. Lur discuors ais cuort, mo sainza esser melamiaivel, anzi püchöntsch mussand part per il bsögn e la lavur da l'oter. «Taglia bain?» — «Hest bod glivro?» e similas dumandas in as scuntrrand, mê discuorrer da se stess, sch'ün nu vain interpollo.

Grandas parlatas e risatas in plazza u in ustaria nun ais moda. Sch'ün oda cò e lo grandas chalaffedas in qualche occasiun, schi aise sgür, cha que nu sun indigens. Però que nu voul dir, cha'l Bergunsigner saja ün marmuogn. Anzi! El ho gugent il spass e l'umur e nu lascha passer ün' occasiun per masder quel aint in sieu discuors, svess in quel serius. Mo que scuntra pel pü sainza bger rier, schi bod sainza ün minz da rier.

* * *

Da *l'umur intuorn Bravuogn* d'he già manzuno illa introduzion. Ed uossa, pudiand discuorrer da quaist umur, füss bod tanto, e füss eir liger da chanter in prüma lingia sur da las bellezzas da nossas vals e muntagnas e da las bgeras gitas intuorn Bravuogn üna chanzun da lod aint ils pü ots tuns. Mo eau stögl abstraher da que, tauntpü ch'ella vain chanteda avuonda da noss numerus giasts. Quels nu saun luder avuonda la bellezza da quellas bgeras interes-santas spassagedas intuorn Bravuogn, per mincha di dal mais ün' otra, quels stupends puncts da vista: Uglis, Muot, Darlux, Cuolm da Latsch e Muchetta, quist Rigi da la Val d'Alvra, per num-ber be ils principels, quels bgers pass chi mainan vi'n Tavo, in Engiadina, in Val Bever e vi'n Surses e vegnan fats cun predilec-zion eir da nossa glieud, alura quellas bellas vals: Tuors, Tisch, Preda, Tschitta e Zavretta, cun ils lejs alpins da Palpuogna e Ra-vais-ch. Mo quaistas perlas sun suvenz zuppedas ed ün las stu propi conquister cun süjuors. Uschè as preschaintan las bellezzas da quellas vals pür zieva ün viedi d'ün' ura tres strets e gods e grippa. Mo taunt pü inchanto s'aise alura e que ans vo a maun scu a la poetessa Hannah Koechlin, steda pü bod divers ans culs genituors sur sted cò tar nus, cur ch'ella gnit per la prüma vouta aint in Tschitta e chantet: «O, m'inschnuglier stuvet eau aint in quaista val, per l'admirer indret». Il medem savess scuntrer al poet eir, sch'el vuless fer üna visita al lej da Ravais-ch aintavirisom la Val da Tuors. El nu'l vezza infin ch'el vo bod culs peis laint. Alura sto'l cò davaunt quaista larma giò da tschêl culla buoch' avierta. Ma il lej da Ravais-ch so eir esser malizchus. El cuntegna bellas e bgeras forellas, mo lascha fer als pas-cheders quatter uras d'viedi, per ils lascher turner, tuot seguond scu ch'el ho la glüna, a chesa — vöds.

Da tuot quels bgers pass da muntagna intuorn Bravuogn, pü d'üna dunzaina in tuot, il pü bel ais l'Alvra stess. Mo quel as stufer davent da La Punt, per il giodair indret. In duos urettas as vo sainza grand strapatsch sur bellas alps e pas-chüras fin a l'Ospiz. Da lo davent as vain surprais dad ün retrat pü bel cu l'oter fin a Bravuogn. Ed in ün bel di da sted u d'utuon nu s'impaiss' ün, e nu so neir d'incleger quels sgrischus prievels cha la muntagna zoppainta.

* * *

Perfin *l'istorgia*, quaista mastralessa seriusischma, so esser qualvoutas umoristica, uschè almain la guardains tschertas gedas. Fatschans dimena pür attenziun, cha noss successuors nu stapchan rier da que cha nus fains hoz! Cò ün pêr da quels trats our da vegls documaints:

L'an 1538, ün an zieva cha la drettüra s'avaiva cumpreda libra da l'uvas-ch, avaivan quels da Stugl prubabel il resentimaint d'üna uschè illimiteda liberted, ch'els büttaivan la crappa da lur fuonz sainz'üngüna pietet be suringiò aint illa via imperiela. Già quaist nom ais umoristic. Uschè as numnaiva nempe la via da chavallers sur l'Alvra e tres la val. Ella mnaiva da Bravuogn sur ii Crap our e giò Farrriola e'l Ballaleñ a Filisur, üna via da's rumper las chammas. Ün töch vain auch' hoz druvo scu via da comunicaziun traunter Bravuogn e Stugl.

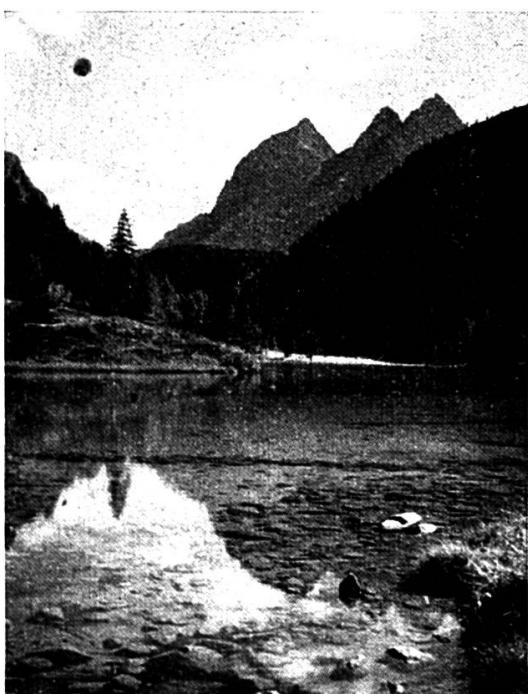
Insomma: Bravuogn ho protesto, e quels da Stugl sun gnieus citos in plaza da dret a Bravuogn. Cò aise sto plaunt e resposta, replica e duplica, minchün cun sieu advocat, ed il Hundro Dret ho trat sentenzcha: Quels da Stugl paun bütter la crappa be ün di ad an ingiò, staun aviser las suprastanzas da Bravuogn e Latsch ün di ouravaunt, metter guardgias e zieva bütter la crappa our da la via imperiela. Els saron alura stos vi da quella sentenzcha. Ma che taivan els quels oters 364 dis? La varon bütteda insü!

L'an 1645 plaundscha Latsch cunter Bravuogn, cha quels da Bravuogn nun als vöglan lascher part vi al Lej da Palpuogna, ch'els hegian adüna giodieu e possedieu lur part. Il procuratur da Bravuogn respuonda, «chia ad els sumaglia ün grand dastranni da quels da Latsch, perche ch'els giavüschan acò part da quel Lay da Palpuogna, siand chia lur vëgls mê nun haun giudieu ne possedieu quel Lay, arsalvo chi pudess bain esser ch'in quaist temp da las

pratchias pudess bain esser chia qualchie persuna ils havess laschô giudair inqualchiosa, ma pero sainza cusaileg dalla noassa Vic.tia.»

La sentenzcha dal Hundro Dret tuna: Il Lej da Palpuogna dess appartgnair be a la vschinauncha da Bravuogn suletta, e quels da Latsch nu dessan in eternum mè avair ünguotta pretensiun sün quel lej.

Cu cha la giuventüna so trer sainza remischiun in ridicul il fer da noss undraivels antenats as vezza dal seguaint: Eirans cò radunos üna dumengia zievamezdi üna mezza dunzaina da giuvnos,

apaina süts davous las uraglias, mo documentand nossa majorenited cun üna stozza d'gervosa ed ün stumpo, e politisaivans. Intaunt fo ün traunter nus, cuntschaint caricaturist e buffun, ün disegn sün ün palperi, ün stambuoch chi tschainta sül buchel da not. Savais che cha que ais? — Tuot squassa il cho e ria. «Que ais Bravuogn chi tschainta sün sieu dret!» declera nos buffun. (Cò ais da dir, cha il stambuoch ais la vapa da Bravuogn; ün ans vulaiva bain der uossa traïs chos d'gillina, mo avains preferieu da ster tal vegl stambuoch!)

D'ün *documaint als 1728*, ün contrat da matrimuni, as po hoz eir rier. Ün homet da Stugl, J. F., eira guaivd e be sulet. El vulaiva darcho as marider e büttet l'ögl sün üna giunfra da Bravuogn, Anna, la figlia da Giosch G. ed el la tramaglier ün tschert temp.

Mo in da quellas chosas s'eira sever da quel temp. Ils statuts criminels prescrivaivan per ex. cha spus dessan spuser infra ün mez an. Sar Giosch pigliet dimena ün di per mauns il giuven e'l dschet: Mieu bun hom, uossa at stoust declarer, eau nu patesch, cha mia figlia vegna in noschas laungias. Tü la poust avair, schi, ma cun cundiziuns: Ell' avess pudieu fer diversas favuraivlas partidas accò, ma nun ho vulieu. Vi a Stugl a ster nu voul ella ir. Tü stoust gnir a Bravuogn a ster, e, scha pussibel, eir acquister il vschinedi. E da tia faculted — J. F. possedaiva 4000 Rainschs tenor l'estim — stoust fer sü 2000 R. a nossa baselgia per drizzer ün orgel e per ün «Vorsinger chi ò da ster or a miez baselgia par diriger igl toñs dlas vogschs». E l'otra mited stoust fer sü a mia figlia u a sieus infaunts, sch'ella ho d'avair da quels da sieu büst.

L'orgel ais alura gnieu in nossa baselgia, e cha que ais quel, muossan las inizielas J. F. e J. G. e'l millaisem 1744. El ho servieu circa 200 ans, eau il d'he eir aucha suno, turno sü da Cuoira. Però avaunt var 20 ans, cur ch'ün ho renovo la baselgia e drizzo ün orgel pü modern, ais l'orgelet gnieu vendieu per ün quatrin. Pcho! El avess merito il paun da grazcha.

* * *

Per promover il trafic dals chavallers laschet la vschinauncha fabricher dal 1696 üna *via nouva tres il Crap*. Que ais sto ün' ouvra chi merita noss' admiraziun. Ella ho stuvieu gnir saglianteda our da las paraids da spelm in üna lungezza da bain ün mez kilometer e que var 200 meters sur l'Alvra ed ho custo 3330 Rainschs, ultra ils töchs via necessaris dadains e dadour il Crap e l'expropriaziun dals pros in Ovalungia. Umoristic ais vi da quaist' ouvra dimena zuond poch, schi nu füss quel passus aint in l'accord culs maisters Peter Tescher e Peter Zur da Tusaun: «ma dess gnir drizzeda comoda be dret pandainta, be sco cha plau plaun üna cula da chiegiels pudess ir, u üna ovetta traes la via curzir.» E scha la convenziun nun avess la remarcha a la fin: Essendo ils duos maisters surmanzunôs nun saun scriver, schi hauni fat e miss suot las lur solitas noudas d'chiesa.»

* * *

Alura saun perfin *statuts* ans fer rier, eau manag da quels da pü bod! Da quels dad hoz surlasch a minchün da fer scu ch'el craja,

tier u crider! In ün statut dal 1660 sto l'artichel: Ad ais scumando da baiver tabac, oter cu aint in stüva ed in chadafö! Ed in ün dal 1835 sto scrit: Ün dess tegner duos tors sur an, ün muoj ed ün sterl, ma be da razza grischa u melna! — Umur pels purs dad hoz.

* * *

Las *legendas e parollas* da Bravuogn sun eir umoristicas avuonda, persè! Eau nu vuless cò s-chuder sü quella da las fuorchas, mo tuottüna quinter duos da quellas, già chi sun cuortas. Quistas legendas muossan, cu cha noss buns vegls avaivan ils ögls spalanchos per las deblezzas dal cher conumaun, e cu chi savaivan magari eir fer our d'ün pülesch ün elefant.

Ün puret vulaiva ir a la faira dal Bagn a cumprer üna vachetta. La duonna avaiva drizzo la marendà e'l chapè cull' ela largia ed üt las s-charpas ed il pur pigliet notiers il bastun gross e lung da faira e's mettet in viedi. Clip clap! faiva il fier dal bastun sulla crappa vi e gjò vers la Punt da Lais-cha. Mo quaist clap bastun faiva gnir staungel il bratsch, e vi Lais-cha il mettet el davous la rain vi e get intuorn cul bratsch. Uschè nu gniv' el staungel ed avaiva ils mauns libers. Ma la via eira stretta, e chi chi vulaiva passer stuiva ir our d'via. Rivo our il Crap — a nun eira aucha il stredun — il bastun tschüffet aint da la vart sura. Nos puret tschesset ingio, ma el ris-chaiva l'ultim da cruder sur il müret bass our. Aunch' a drett' ura al gnit l'ideja zuond intelligainta da stumper ingiò il bastun. Dadourvart nu tschüffaiv'el aint. Uschè passet el il Crap sainz' otres impedimaints. Ma our a Filisur, in quella giassa stretta stet el dandettamaing pendieu traunter duos mürs e nu pudaiva ne inavaunt ne inavous. El stret e stret, ma nu gnit liber. Finelmaing det el il sfrach, mo be per cas, pü da la vart schnestra, ad el get sü üna glüsche, ed illa direcziun mez-dret passet el il stret. Dadour Filisur il trafic s'ingrandiva. Tiers quels da Bravuogn eiran cò eir ils fairers da Filisur, alura eiran aucha duos da Stugl — ün trafic simil nos puret nun avaiv' aucha mê vis. Mo per el la situaziun gniva pü critica. Quels da Filisur chi vulaivan passer blastmaivan, ed ün da quels grobatschs — quels da Filisur e quels da Bravuogn nu sun mê gnieus bain perüma — immatschet da l'undscher cun öli d'coller, sch'el nu gjaj' our via. Cun stainta arrivet el our la Punt Lazané, el avaiva già da lönch stüdgio da

pigliier uossa la senda suotoura, laschand cha quists ignoraunts gajjan lur via. Il scort ceda, s'impisset el e vulet traverser il clasmagnun. Mo uossa tschüffet aint il bastun da tuottas duos varts ed il strer nu güdaiv' ünguotta pü. Ma el savet da's güder, pigliet l'imsüra, turnet aint a chesa e resget giò dal bastun ün töch per vart.

* * *

Traunter las alps da *Plazbi* e *Fregslas* stuaivan fixer ils cunfins. Il cunfin duaiv' esser da mez las Blais Schuliorgias giò ed in lingia gualiva da l'otra vart sü da la val. Ma cu fer a trer üna lingia gualiva sur üna val vi, dad ün piz a l'oter? La geometria nun eira auncha uschè inavaunt scu hoz, cha mincha scolaret so fer la quadratura dal circul e trer our la risch cubica. Mo il caluoster, alpchant da Fregslas, avet üna bun' ideja. «Nun ho maister Creschli duos esans inseparabels, duos intelligaints esans?» dschet el, guardand intuorn. Ed a l'ün e l'oter cumanzet que già a's sclerir. «Ebain», cuntinuet il caluoster, «ils mnain sü, ün dad üna e l'oter da l'otra vart da la val, e cur cha nus ils laschain libers, vaun els infallibelmaing in lingia gualiva l'ün cunter l'oter». L'ideja eira excellenta, ed uschè füt fat. Ils duos esans gettan scu üna lavina da las blais giò e s'inscuntrettan precisamaing aint illa via da Plazbi, inua ch'els fettan culs chüerns davaunt foppas fouras aint illa platta a mezza via, duos insü e duos ingiò.

Cur ch'eau get per la prüma geda cul bap ad alp, il di da la chargeda, am musettan ils vegls quaista platta e'm quintettan la legenda chi'm paraiva quella vouta fich plausibla. Bgers ans pü tard, passand da quella vart, vulaiva darcho vair la platta misteriosa, mo eau nu la chattet pü, ün l'avaiv' alluntaneda, fand reparatura vi da la via. Bainschi nu duvraivan uossa pü terms traunter las duos alps, perche ellas eiran uossa unidas. Però ün simel documaint «istoric» s'avess eir pudieu conserver!

* * *

Cha eir la *chazun populera*, la *poesia orela*, la *fraseologia* ed ils *proverbis* sun plain spass ed originalited, s'ho pudieu atscherter, chi chi ho let aint illas Annalas 1945 mieu «Rumantsch da Bravuogn». Uschè nu fo que dabsögn da'm deraser cò pü inavaunt sur quaist puonch. Be per trer adimmaint vuless adüer eir cò ün pêr tipics exaimpels:

Bunas chommas par zavrer nuorzas.
 Crescher scu eñ crap èñt an eñ micr.
 Uñdscher cun îeli d'coller.
 Raser la bîglia sé'gl strom.
 Digls améis, ch'igl Señer am parchigra; digls anaméis
 am parchigri mèz.
 Eñ' amnadegra pa'gl feñ maglia poch e chameña bëñ.
 Anoua chi è raps è igl diavel; anoua chi nun è angiñs
 è'gl duos.

E cò auch' ün nouv:

La veta culla sê fadéja
 drou' igl sugliel d'la puiséja.

* * *

Finelmaing eir duos pleuds da *l'umur vivaint*. Quaist ais, scu già dit, fich rich e vario. Ad ais cò ün umur pachific, ün umur satiric, ün umur positiv ed ün negativ, a sun cò tauntas qualiteds dad umur scu schlattas. E l'umur nu moura our, perche bod mincha di prodüa nouvs buorfs, nouvas fluors. Cò ün exaimpel:

L'utuon passo aise gnieu miss sablun sü pel Chant da Farrer, la salascheda eira gnida nüda. La naiv stiglia nun ho pudieu impeedir, cha'ls autos sduvlan sü il sablun e'l masdan culla naiv, uschè cha l'inter traget d'via ho üna culur grisch-melnainta. Disch ün da cusü, per fer ün spass: Kist pèra bi la Sahara. — A'gls chamels nu manchan er bech! Quel da cugiò, pront e süt: Nogs da kizo vañs darer se pa'gl Chañt da Farrer!

Il Rudolf eira ün grand umurist. Tschainta'l cun ün pêr oters sül baunchet, intaunt ch'ün puret passa giò in vstieu da dumengias.

Rudolf: Vol egr a fègra?

Puret: Hei, è less egr a cumprer eña vacha.

Rudolf: Sêz la differenza trañtar eña vacha ad eñ clavaziñ?

Puret (saviand chi vegna darcho üna da quellas satiras, disch melpazchaint): Na, è nu se. Ma nun è er angin buender!

Rudolf (clama zieva): Schi garda, cha te nu compràs eñ clavaziñ!

Vi a Stugl avaivan ün magister fich grand ed üna stüva da scoula fich bassa. L'inspectur remârchet cul president, cha que füss

indicho dad uzer la stüva. Ed il president impromettet da tgnair in ögl quella dumanda e pisserer per remeidi. L'an zieva il magister grand nun eira pü cò, el eira ieu in Engiadina, inua il tschêl ais pü ot. Giand ad inspecziun vi Stugl observet il president: Oss' è gl alogra meglier culla stégva da scola! L'inspectur det satisfat dal cho, mo arrivand sün üsch e vzand la veglia situaziun, fet el ün pér ögliuns e dschet: «Mo la steiva —.» Ma il president l'interrumpet: «Hei hei, la stégva bèñ, ma nogs añ oss' eñ magister pi pitschen!»

Sar G. fo gugent ün servezzan a sia duonna e fo minchataunt üna cumischiu. Uschè vo el giò tal bacher per cumpre qualchosa da gianter. Il bacher ais ün Tudas-ch, ho però interess pel ru-mauntsch e l'inclegia eir già bainet. Sar G. posta per rumantsch: «Ev less eña buña luengia.» Il bacher: «Do hetti a guete Pura-wurst.» Sar G.: «Mo pall' amogr da Dî! par véja da me nu mazze eñ pogr!»

Il pitschen Valanteñ gaiava aint illa prüma classa, mo ils quints nun avaiv' el savieu imprender. Il di da l'examen il magister l'ho eir vulieu lascher dir qualchosa e'l dumanda: «Ossa Valanteñ, cañt e'gl tregs gedas tregs?» Il Valanteñ metta il daint cunter il frunt e stüdgia e disch: «Ke nu vo se!»

* * *

Tragica ed umur sun duos grandas potenzas sün quaist muond e giovan üna rolla dominanta. Mo seu cha la plövgia chi mê nu ceda fo a la fin schmarschir tuot que chi voul crescher, ed il canticuant sulagl sechaina ed arda tuot vivaint sün la terra, uschè po eir la spüra seriusited esser desastrusa e render la vita bod insuppurtabla, intaunt cha'l memma grand umur banalisescha e stendschainta illa vit' umauna tuot quellas forzas chi la pudessan trer sü ed our da la puolvra da la terra. Minchün a sieu lö ed a sieu temp, uschè stuvesse esser!